

Різьба:

8. Лопушанський "Святовид". ЗНТШ, т. ХСVIII, 1910 р., кн. VI, ст. 147—148. 9. Пам'ятник Шевченку. "Літ.-Наук. Вістн.", 1908, т. ХЛП, кн. V, ст. 209—211. 10. Пам'ятник Шевченку. "Село", Київ, 1919, № 1, ст. 5—8.

Малюство:

11. Портрет Хмельницького. 3 вид. 1683 р. ЗНТШ, т. ХХIII—ХХIV, 1898 р., ст. 18—20. 12. До портрета Мазепи. ЗНТШ, т. ХСП, кн. VI, 1909 р., ст. 246—248. 13. Ще до портрета Мазепи. ЗНТШ, т. ХСIV, кн. II, 1910 р., ст. 162. 14. Портрет Шевченка роботи Ф. Красицького, "Літ.-наук. Вістн.", 1906 р., т. XXXVI, кн. X, ст. 166. 15. Друга руська артистична вистава у Львові. "Літ.-Наук. Вістн.", 1900 р., т. XII, ст. 50—54. 16. Друга вистава образів Ів. Труша. "Літ.-Наук. Вістн.", 1901 р., т. XV, ст. 108—111. 17. Селяне мистці. "Село", Київ, 1910, № 13, ст. 8.

Ужиткове (промислове) мистецтво:

18. Українська гривня. "Вістник політики, літер. й життя", Відень, 1918, № 14, ст. 211—222. Передрук у "Ділі", Львів, 1918, № 7. 19—21. Молотовське срібло. ЗНТШ, т. XV, 1897 р., ст. 8; також т. XXV, 1898 р., ст. 1—6; також XXXI—XXXII, 1899 р., ст. 3—4. 22. Український герб. "Народ. Воля", Київ, 1917, № 153. 23. Український державний герб. "Нар. Воля, Київ, 1918, № 19. 24. Ковтки "київського типу" у сучасних кавказців. ЗНТШ, т. XXXVII, 1900 р., ст. 1—4. 25. Печатка мит. Константина з Звенигорода (з 2 ілюстр.), ЗНТШ, т. XXII, 1898 р., ст. 1—2. 26. Печатка з Ступиши під Самбором (з рис.). ЗНТШ, т. XXXI—XXXII, 1899 р., ст. 1—4. 27. Печатки з околиць Ратича (з рис.). ЗНТШ, т. XXXVIII, 1900 р., ст. 1—4. 28. Українські стародруки. "Книга", Відень, 1921, т. I, ст. 2—4. 29. Гуцульська вистава (з портретом М. Шкрибляка). "Літ.-Наук. Вістн.", т. XXVII, 1904 р., ст. 49—51.

Володимир СІЧИНСЬКИЙ*

Львів

* Статтю подаємо за виданням: журн. "Мистецтво". Орган асоціації незалежних українських митців. Львів, 1936. Зошит I, с. 9—11. Про автора див. статтю М. Мушинки в цьому номері журналу.

ПОГРОМ ІСТОРИКО-МИСТЕЦЬКИХ СКАРБІВ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ В 30-их РОКАХ

1 березня 1933 р. в Києві від рук бандитів загинув постовий міліціонер, який хотів перешкодити пограбуванню Софійського собору. "4 бандити, — повідомляв ВУЦВК про обставини і наслідки цієї події К. Антипович, — увійшли до Софійського собору і, поклавши всіх там присутніх на підлогу, пограбували церкву, взяли дуже цінну з боку художнього та історичного "дарохранительницю", велике "Євангеліє" XVIII ст., кілька менших "Євангелій", поламали великої художньої вартості "золоті ворота" та ламали і псували запрестольного хреста".

Та, навіть, найцинічніші кримінальні пограбування культурно-історичних речей молитовних будинків за своїми наслідками не йшли ні в яке порівняння з діями партійних і радянських органів, які мали б їх охороняти. "Якось на початку березня (1934 р.), — писав в 1959 р. на сторінках часопису "Рідна Церква" Д. Бурко, — сумна цікавість завела мене на Софійське подвір'я. Південні двері собору, бачу, відкриті. Передо мною жахлива картина: в головному вівтарі порожньо; престол обдертий стоїть збоку; царських врат, що були срібні, ковані, мистецької роботи, дар гетьмана Івана Мазепи, нема (їх конфісковано); ... біля дверей порталу лежить велика купа риз, фелоні й інший одяг священнослужителів, шати з ікон і т. ін."¹

На цьому погром в Софії не припинився. "За 1935—1937 років, — пише О. Повстенко, — розібрано вісім високомистецьких барокових іконостасів роботи українських майстрів XVII—XVIII ст. З них був дуже

цінний іконостас Стрітенського вівтаря XVIII ст., що являв собою середній ярус сучасного головного іконостасу і 1888 року був перенесений у цей вівтар... З цих чудових пам'яток дереворізьби українського бароко, як і з інших іконостасів київських церков, за урядовим розпорядженням здиралась позолота, а самі іконостаси були майже всі спалені. З головного іконостасу забрано рельєфні, зроблені з срібла і густо визолочені царські врата вагою 114 кг (251 фунт англ.) — прекрасну роботу київських золотарів Волоха і Завадовського (1747 р.). Забрано чотири срібні підвіски XVII ст. з-перед ікон головного іконостасу...”².

Нагадаємо, мова йде про погром Софійського собору, який в середині 30-х років став історико-культурним заповідником. Загинули добре відомі мистецтвознавцям не лише України, а й за її межами іконостас та Царські врата знесеної в 1935 р. церкви Богородиці Пирогощі. Того ж року трагічна доля спіткала виконаний А. Меленським іконостас Богоявленського собору Братського монастиря. Ще раніше загинув іконостас церкви Миколи Доброго, поруйнованої в 1935 р.³.

Про ці та інші пам'ятки, якими славились храми Києва, сьогодні маємо, принаймні, досить солідну наукову літературу. Однак ще більше історико-мистецьких скарбів зникло безслідно — в полум'ї багать, якими войовничі безвірники підігривали свою класово-матеріалістичну свідомість, в доменних печах чи під руїнами храмів.

І в середині 30-х років продовжувався масовий вивіз пам'яток культового призначення за межі України. Частина з них, як, наприклад, знамениті мозаїки Михайлівського Золотоверхого собору, опинилася в музеях Росії, а ще більше — в приватних колекціях та державних зібраннях західних країн...⁴.

Історико-культурний фонд України поніс такі втрати, відновити які було просто неможливо. Та й пам'ятки, які вистояли під ударами войовничих атеїстів, перебували в край занедбаному стані, поліпшити який можна було лише за умов нормального функціонування пам'яткоохоронного механізму, значних державних асигнувань, зусиль широких кіл громадськості. Нарешті — упевненості, що не буде вороття добі геростратизму. Однак, жодної з цих передумов організації догляду за культовими пам'ятниками не було і на початку 40-х років.

Держава залишилась наскрізь атеїстичною і не збиралась відмовлятися від богоборчої політики. Її асигнування на ремонт і реставрацію пам'яток були вкрай мізерними, не забезпечуючи навіть потреб підтримання в належному стані найбільш визначних шедеврів архітектури і мистецтва. Удар, нанесений по пам'яткоохоронній системі, по самих принципах пам'яткоохоронної роботи на початку — в середині 30-х років. Навіть за певного сприяння з боку уряду Української РСР. Не змогли, на нашу думку, перш за все тому, що були порушені глибоко демократичні, засновані на ініціативі громадськості, основи пам'яткоохоронного руху як в СРСР в цілому, так і в Україні зокрема. Спроби створеного в 1940 р. УКОПКУ відродити ці основи і традиції були з самого початку приречені на невдачу.

Незважаючи на зменшення кількості випадків свідомого геростратизму, і на кінець 30-х років становище з охороною пам'яток мало змінилось на краще. Не випадково в резолюції республіканської наради музейних працівників системи НКО УРСР, що відбулись в грудні 1940 р., читаємо: “Дуже погано з станом охорони пам'яток культури. Місцеві органи питаннями охорони пам'яток не займаються. Більш того, деякі обласні місцеві виконкоми Рад депутатів трудящих, як Дніпропетровська, Чернігівська, Вінницька — пам'ятки культури руйнують”⁵.

Із зрозумілих причин учасники наради, правильно оцінюючи загальний стан охорони пам'яток, не могли назвати фактори, що його визначали. Однак з притаманною йому силою таланту і глибиною проникнення у суть проблеми це зробив О. П. Довженко. В квітні 1942 р. він занотував до свого щоденника: “Написати новелу чи епізод... у формі діалога — може, про долю і характеристику народу, що протягом століть втрачав свою верхівку інтелектуальну... Про байдужість до своєї старовини й історії. Пригадати тільки наші пам'ятники старовини.

всі вони в (...) занепаді. Наша урядова верхівка в цих справах, на жаль, нікчемна і розумово слабенька, провінційна, що і знайшло своє жалюгідне завершення в №.

... Про безбатченків і лакіз, і дурників убогих, і прохолодних боягузів із замками і на душевних вікнах і дверях.

Отаку неприглядну картину треба намалювати, точну, правдиву й чесну... Де музеї, де картини, скільки знищено пам'ятників старовини? Непошана до старовини, до свого минулого, до історії народу... шкідлива і ворожа інтересам народу... бо не хлібом, і не цукром, і не бавовною, і не вугіллям єдиним буде жив чоловік у соціалізмі"⁶.

Київ

Олексій НЕСТУЛЯ

¹ Рідна церква.—1959.—№38.—С. 8.

² *Повістько Олекса*. Кафедра св. Софії у Києві // *Анали української вільної Академії Наук у США*.—Нью-Йорк, 1954.—Т.ІІІ-ІV.—С. 178—179.

³ *Геврик Тит*. Втрачені архітектурні пам'ятники Києва. — Нью-Йорк, 1987.—64 с.

⁴ *Акуленко В. І.* Охорона пам'яток культури в Україні 1917—1991 рр.—К., 1991.—С. 139.

⁵ ДАКО.—Ф.4322, оп. І, сп. І. — Арк. 5.

⁶ *Пам'ятки України*.—1987.—№1.—С.38.

- * Поданий тут текст становить заключну частину дослідження: *Нестуля Олексій*. Доля церковної старовини в Україні. 1917—1941 рр. Т. 2. Кінець 20-х — 1940 рр.—К., 1996.

Книга призначена, як сказано в анотації, поданий на її початку, для істориків, мистецтвознавців, етнографів і всіх, хто вболівав за збереження національної історико-культурної спадщини українського народу.

У ній аналізуються проблеми збереження пам'яток культового призначення за доби "великого перелому" та в наступні роки. Показано згубний вплив атеїстичної політики радянської держави на тодішній стан охорони культової архітектури та предметів культу історико-мистецького значення. Книга містить значну кількість ілюстрацій, взятих безпосередньо з архівних сховищ.

Це двохтомне дослідження вийшло під егідою Інституту історії України. Воно належить до числа видань, що свідчать про зміцнення позицій нової генерації істориків і народознавців, яка розгортає дедалі активнішу дослідницьку діяльність після проголошення незалежності України.

На жаль, книга вийшла обмеженим тиражем. Випущена вона без посередництва видавництва. Надрукована в місті Кобеляках на газетному папері.

Етнографи і мистецтвознавці вдячні автору за його самовіддані благородні зусилля при написанні та публікації такої праці і разом з тим сподіваються, що вона буде продовжена і охопить також наступні десятиліття.

НИЩЕННЯ ТОТАЛІТАРНИМ РЕЖИМОМ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ТА РЕЛІГІЇ В КИЄВІ

Паралельно з розгортанням антирелігійної пропаганди в перші повоєнні десятиліття йшло систематичне нищення документів і руйнування релігійних пам'яток в Україні. Прикладом цього є ті непоправні втрати пам'яток культури, яких зазнав Київ.

З міркувань антирелігійної пропаганди було знищено панораму "Голгофа", що знаходилася на Володимирській гірці, та пам'ятник на місці колишньої церкви св. Ірини (ця церква у 1037 р. була побудована Ярославом в честь ангела своєї дружини), що стояв на Володимирській вулиці, а сама вулиця перейменована на вул. імени Короленка. В 1925 році Собор Св. Софії та Києво-Печерську Лавру перетворено на антирелігійні музеї, а будівлі й церкви Видубицького монастиря, Всесвятську церкву над брамою Києво-Печерського монастиря обернено на склади. Висаджувати в повітря церкви й історичні пам'ятки в той час окупант ще вагався, боячись спротиву українців. Тільки після запровадження колективізації, знищення найкращої частини селянства і жахливого голоду 1932—33 рр., окупант вже сміло перейшов, разом і масовими розстрілами українців, до висаджування у повітря українських пам'яток й церков.